

Bogusława Czetyrba

Charakter najnowszej warstwy zapożyczeń z języka polskiego w gwarach ukraińskich na obszarze Warmii i Mazur

---

Acta Polono-Ruthenica 10, 173-180

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bogusława Czetyrba
Olsztyn

Charakter najnowszej warstwy zapożyczeń z języka polskiego w gwarach ukraińskich na obszarze Warmii i Mazur

1. Wprowadzenie

Gwarom ukraińskim, występującym na terytorium Polski, poświęcono wiele prac monograficznych¹ i artykułów², jednak słabo zbadano problem wpływu języka polskiego oraz literackiego języka ukraińskiego na słownictwo przedstawicieli poszczególnych gwar. Życie w rozproszeniu, diasporze, jakiemu poddane zostało społeczeństwo ukraińskie po 1947 r. nie wzbogaca słownictwa gwarowego. Zauważalne jest natomiast powolne i nieuniknione wyzbywanie się gwary na rzecz języka polskiego i literackiego języka ukraińskiego. Drugim czynnikiem prowadzącym do zubożenia gwary jest zanikanie desygnatów i związanych z nimi nazw odnoszących się głównie do sfer dawnej egzystencji wiejskiej oraz wprowadzenie nowej leksyki, najczęściej ogólnopolskiej, związanej z nowymi realiami współczesnego życia.

Zmiany językowe, jakie spotykamy w gwarach, wywołane zostały zarówno przez ewolucję oraz interferencję językową, jak też integrację poszczególnych gwar z polskim językiem ogólnonarodowym i literackim językiem ukraińskim. Procesy integracyjne z językiem ogólnopolskim odbywają się przeważnie pod wpływem szkoły, gdzie zachodzi zastąpienie form znanych z dzieciństwa przez słownictwo nowe, tam poznane.

---

¹ Zob.: *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2002; także: M. Лесів, *Українські говірки у Польщі*, Warszawa 1997; Ф. Жилко, *Говори української мови*, Київ 1958; М. Пшеп'юрська, *Надсянський говір*, Warszawa 1938.

² Zobacz: M. Łesiów, *Gwary ukraińskie na terenie Polski*, „Slavia Orientalis”, r. XXII z. 1, Warszawa 1973; także: E. Rudolf-Ziółkowska, *Rzeczowniki motywowane w dawnej ukraińskiej gwarze nadszańskiej*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1996, nr 33 i wiele innych.

Aby prześledzić wskazane wyżej zmiany językowe wśród przedstawicieli społeczności ukraińskiej Warmii i Mazur, wyodrębniłam za Z. Zagórskim³ cztery grupy wiekowe:

1) osoby liczące ponad 60 lat, urodzone do roku 1940 na terenach południowo-wschodniej Polski, dla których gwara jest językiem prymarnym, a język polski jest znany słabo albo nieznanym w ogóle;

2) osoby w wieku 40-60 lat (lata narodzin 1940-1965) – pokolenie średnie, w większości urodzone na Warmii i Mazurach, raczej nie pamiętające stron rodzinnych rodziców, grupa dwujęzyczna, posługująca się gwarą i znająca język polski, pokolenie słabo wykształcone;

3) osoby w wieku 20-40 lat (daty narodzin 1965–1985) – pokolenie młodsze, które czuje związek z aktualnym miejscem zamieszkania, a tereny dziadków zna tylko z opowiadań i raczej nie czuje z nimi więzi emocjonalnej, grupa dwujęzyczna, posługująca się biegle językiem polskim oraz mieszaniną gwary (rodzice są najczęściej nosicielami dwóch różnych gwar) i literackiego języka ukraińskiego, grupa dobrze wykształcona;

4) osoby poniżej 20 roku życia (urodzone po 1985 roku) – pokolenie najmłodsze, nie zna gwary dziadków, posługuje się najczęściej językiem polskim lub mieszaniną literackiego języka ukraińskiego, języka polskiego i gwary.

Można się jeszcze pokusić o wydzielenie piątej grupy wiekowej, w której znalazłby się osoby urodzone po roku 1990. Jest to pokolenie prawie w całości posługujące się językiem polskim, jest on dla nich językiem prymarnym, natomiast język ukraiński czy mieszanina języka ukraińskiego i gwary znane są tylko ze słyszenia. Taka sytuacja w całości odnosi się do społeczeństwa wielkomiejskiego, ale też w dużym stopniu do społeczeństw małomiasteczkowych i wiejskich.

Przyjęty podział pozwoli zapoznać się ze zmianami zachodzącymi w języku mieszkańców Warmii i Mazur pochodzenia ukraińskiego w przekroju różnych pokoleń, co jest rzeczą niezwykle ważną. Wydobyta i utrwalona warstwa leksykalna, zebrana od pokolenia powyżej 60 roku życia, jest punktem wyjścia do analizy zmian strukturalno-semantycznych, jakie dokonały się na tym terenie w procesie integracji. Silne przywiązanie najstarszego pokolenia do tradycji i własnej kultury, a tym samym i języka nie pozostaje bez znaczenia dla trwałego utrzymania się właściwości językowych w poszczególnych gwarach. Wszystkie przykłady (ujęte w ramki) pochodzą od informatorów oraz ich rodzin, znanych autorce artykułu, którzy w różny sposób zachowali słownictwo gwarowe.

---

³ Por. M. Zagórski, *Z problematyki badań integracji językowej na ziemiach zachodnich. Tradycja i przemiana*, [w:] *Studia nad dziejami i współczesną kulturą ludową*, pod red. Z. Jasiewicza, Poznań 1978.

2. Podział zapożyczeń

Najbardziej zauważalnym przejawem oddziaływania języka polskiego na gwary ukraińskie już od najstarszego pokolenia jest słownictwo. Do gwar przenika terminologia specjalistyczna, polityczna, prawna, administracyjna oraz leksyka z zakresu życia codziennego, np.:

Słownictwo gwarowe	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>suk'ónka</i> ⁴	<i>sukienka</i>	<i>s'ukńa</i>
<i>pant'ofl'i</i> ⁵	<i>pantofle</i>	<i>t'ufł'i</i>
<i>sam'ox'it</i>	<i>samochód</i>	<i>avtomob'il</i>
<i>pralka</i>	<i>pralka</i>	<i>pr'alna maš'yna</i>
<i>žyl'isko</i>	<i>żelazko</i>	<i>pr'aska</i>

Powołując się na F. Czyżewskiego⁶, zapożyczenia z języka polskiego możemy podzielić na trzy grupy:

1. Obojętne dla gwary ukraińskiej cytaty, przytaczanie czyichś lub swoich słów w języku polskim, np.: *Bo dz'isa na višil'u „goška, goška ii sto lat” bulš nič. Ii tak ne rozumili, ščo naučyc'el kaže, o sob'e ia moh'u skazaty „idž ii kupiš mńe pomarańčy”. Ia nawet ne v'id'ela ščo to je pomarańčy.*

2. Grupa elementów polskich neutralnych wobec badanych gwar – zapożyczenia słownikowe, istnienie których wynika z rozwoju życia ekonomicznego, społecznego mieszkańców, np.: *dyskotek'i* czy *skotek'i* jakoś *zvut*; *karetk*a, *taksufk'i*.

3. Zapożyczenia słownikowe, w których występują polskie elementy fonetyczne, morfologiczne lub fleksyjne, które pozostają obojętne dla systemu badanych gwar – zapożyczenia morfologiczne i fonetyczne, np.: a) polskie kontynuanty nosówek: *čongle*, *xenc'*, *venger*; b) polski przegłos: *uśółka* 'osełka', *želony*, *fčorai*, itp.

W niniejszym artykule pragnę zarysować sytuację językową istniejącą w dzisiejszej społeczności ukraińskiej zamieszkującej Warmię i Mazury. Postaram się omówić tylko dwie pierwsze grupy zapożyczeń spotykanych w ich mowie.

⁴ W przykładach znakiem ~ oznaczam miejsce akcentu

⁵ W przykładach znakiem ' oznaczam miękkość spółgłoski

⁶ F. Czyżewski, *Elementy polskie w ukraińskiej gwarze wsi Wyryki pod Włodawą*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria VI, Warszawa 1983, s. 86.

Zapożyczenia to nie tylko formy gramatyczne, ale przede wszystkim nowe pola semantyczne, pojawiające się wraz z nową leksyką. Zapożyczenia są związane z oddziaływaniem języka obcego, w tym przypadku języka polskiego, na gwarę i wiążą się często z przeobrażeniem, przeróbką zapożyczonego słowa, przede wszystkim w jego dostosowaniu fonetycznym i nadaniu mu gramatycznej formy zgodnej z zasadami gramatycznymi panującymi w gwarze.

Zapożyczenie nie jest biernym przyjmowaniem słów. Przenikanie do gwar obcych nowych jednostek leksykalnych pociąga za sobą w języku przyjmującym mniej lub bardziej wzmoczoną kontrakcję w aspekcie językowym, wynikającą z semantycznej i słowotwórczej aktywności języka polskiego. Do przyjęcia zapożyczenia wystarczy czasami minimalny kontakt między językami, ze względu na łatwość rozprzestrzeniania się jednostek leksykalnych. Dłuższy kontakt językowy prowadzi do bilingwizmu. Bilingwizm spotykany jest przede wszystkim w drugiej i trzeciej grupie wiekowej, szczątkowo występuje też w czwartej grupie wiekowej, a całkowicie zanika w piątej grupie wiekowej, która gwarę czy literacki język ukraiński zna biernie, tzn. rozumie, ale nie mówi.

3. Cytaty

Dwujęzyczność sprzyja najpopularniejszej formie zapożyczeń, czyli cytat⁷, polegającym na wplatywaniu do własnej wypowiedzi całych zdań pochodzących z obcego systemu językowego, jakim w tym przypadku jest język polski. Nie odgrywają one większej roli w całej wypowiedzi nadając jej jedynie bardziej ekspresyjny charakter, np.: a) *Z p'olskimi suš'idami ia hyv'orju pu p'ol'sk'i. Z'auše kaž'u „dzeń dobry” čy „du vidzeňa”. V už'endax tyš pu p'ol'sk'i.* b) *Piš'ou ia ras du sv'oho suš'ida i p'ytam še ho „gdže byleš?” A v'in my k'aže „co će to upxodži”. Tu ia še zdynyrvuv'au i mu kaž'u „tak my še nie dogadyval'i”. I p'iš'ou ia du d'omu.*

Zanika wraz z zakończeniem czy wygłaszaniem poglądów, sądów itp.

4. Nowe słownictwo

Drugą wielką grupą zapożyczeń jest tzw. nowe słownictwo. Jego powstanie wynika z rozwoju ekonomicznego, społecznego mieszkańców. Wśród tych zapożyczeń można wskazać na starszą warstwę zapożyczeń polskich, tych mianowi-

⁷ S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 49.

cie, które w swoim zasobie słownikowym posiada każda z wydzielonych grup wiekowych, np.:

Słownictwo gwarowc	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>xał'upa</i>	<i>chalupa/dom</i>	<i>x'ata</i>
<i>pes</i>	<i>pies</i>	<i>sob'aka</i>
<i>vog'in</i>	<i>ogon</i>	<i>xv'ist</i>
<i>k's'enc</i>	<i>ksiądz</i>	<i>sv'iašč'ennyk</i>
<i>iuž</i>	<i>już</i>	<i>vže</i>
<i>t'eras</i>	<i>teraz</i>	<i>tep'er</i>
<i>dž'iš</i>	<i>dzisiaj/dziś</i>	<i>s'ioh'odn'i</i>

Jeżeli w gwarze rodzimej brakuje nazw na nowe przedmioty, a znajomość leksyki występującej w literackim języku ukraińskim jest bardzo słaba, następuje proces polegający na przyjmowaniu pojęć z najbliższego otoczenia językowego, jakim jest język polski. Zauważamy także inny proces – zastępowanie elementu gwarowego przez słownictwo języka polskiego, który dla społeczności ukraińskiej starszego i średniego pokolenia jest językiem sekundarnym. Ten proces widoczny jest u pokoleń młodszych. Język polski przestaje być dla nich językiem obcym i niezrozumiałym, a jego znajomość bywa często lepsza niż rodzimej gwary czy literackiego języka ukraińskiego, np.:

Słownictwo gwarowe	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>vyč'ečka</i>	<i>wycieczka</i>	<i>eksk'urs'ija/prohul'anka</i>
<i>vak'acij</i>	<i>wakacje</i>	<i>kan'ikuly</i>
<i>branzul'eta</i>	<i>bransoleta</i>	<i>brans'tet</i>
<i>k'ulčyk'i</i>	<i>kolczyki</i>	<i>ser'ežky</i>
<i>r'over</i>	<i>rower</i>	<i>velosyp'ed</i>

4.1. Internacjonalizmy

Należy też wspomnieć o słownictwie związanym z rozwojem urbanistycznym, ekonomicznym poszczególnych dziedzin życia. Chodzi tu o słownictwo z dziedziny elektroniki, informatyki i komputeryzacji. Osoby bez względu na wiek i wykształcenie przyswajają leksykę związaną z tymi sferami życia. Są to

tw. internacjonalizmy, czyli „wyrazy obcego pochodzenia, które weszły w użycie w szeregu innych językach, zwykle z niewielkimi odchyleniami morfologicznymi”⁸.

Nie znamy dokładnie dróg przenikania internacjonalizmów do ukraińskich gwar, lecz najprawdopodobniej prowadziły one przez język polski. O tym, iż pochodzą one z tego właśnie źródła, świadczy podobna lub taka sama wymowa jak w języku polskim, np.:

Słownictwo gwarowe	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>kump'uter</i>	<i>komputer</i>	<i>komp'iuter</i>
<i>til'iv'izor</i>	<i>telewizor</i>	<i>telev'izor</i>
<i>til'efon</i>	<i>telefon</i>	<i>tefe'fon</i>
<i>dyskut'eka</i>	<i>dyskoteka</i>	<i>dyskot'eka</i>
<i>antena</i>	<i>antena</i>	<i>antena</i>
<i>kum'urka</i>	<i>telefon</i> <i>komórkowy/komórka</i>	<i>sotov'yi telefon</i>
<i>l'aptop</i>	<i>laptop</i>	<i>lapt'op</i>
<i>gr'atis</i>	<i>gratis</i>	<i>bezkošt'ovno</i>

Ta ostatnia grupa zawiera wiele wyrazów wspólnych gwarze i obu zestawianym językom jednak fonetyka gwary bliska jest tu fonetyce (ale często nie pisowni) języka polskiego.

4.2. Kalki

Omawiając zapożyczenia słownikowe, należy wspomnieć o jeszcze innym ich typie, jakim są kalki. Pod pojęciem kalki będziemy rozumieli „wyraz lub związek frazeologiczny przeniesiony z obcego języka w ten sposób, że obce części zostały zastąpione rodzimymi”⁹. Kalki wskazują głęboką wzajemną przenikliwość dwóch systemów językowych. Kalkowanie odróżnia się od zwykłego przekładu tym, że wymaga nowego słowa albo związków kilku słów. Przy kalkowaniu powstają nowe słowa i połączenia wyrazowe, które opierając się na strukturze obcojęzycznych morfemów, przekazują sens obcojęzyczny złożonego leksemu lub połączenia wyrazowego. Wiele kalk językowych jest skutkiem kontaktowania się gwar drogą ustnego przekazu. Do kalk zaliczamy więc różnorodne procesy i zjawiska.

⁸ Ibidem, s.101.

⁹ Ibidem.

D. Budniak¹⁰ podzieliła kalki na trzy grupy:

a) kalki słowotwórcze – tłumaczenie wyrazów lub zwrotów językowych częściami;

b) kalki frazeologiczne – przetłumaczenie stałych związków wyrazowych;

c) kalki semantyczne – te, które powstają wówczas, gdy do jakiegoś słowa już istniejącego dodaje się nowe znaczenie, przy czym to dodatkowe znaczenie przenosi się i tłumaczy z odpowiedniego słowa obcego.

Kalki słowotwórcze

Słownictwo gwarowe	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>čut'ečnyj brat</i>	<i>brat cioteczny</i>	<i>dvojur'idnyj brat</i>
<i>pużomk'i</i>	<i>poziomki</i>	<i>s'unyc'i</i>
<i>kulije</i> (N. pl. w funkcji N. sg.)	<i>kolej</i>	<i>zal'izn'yc'a</i>
<i>vud'ine</i>	<i>odzież/odzienie</i>	<i>od'eża</i>

Kalki frazeologiczne

Słownictwo gwarowe	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>vid č'is'u du č'is'u</i>	<i>od czasu do czasu</i>	–
<i>św'it jak b'ańka l'ude jak var'i'aty</i>	<i>świat jak bańka, ludzie to wariaci</i>	–
<i>xto ni ryzyk'uje toj nic ni m'aje</i>	<i>kto nie ryzykuje ten nic nie ma</i>	–
<i>żyv'a ist'ota</i>	<i>żywa istota</i>	–
<i>v'id'iti na v'asni `oč'i</i>	<i>widzieć na własne oczy</i>	–

Kalki semantyczne

Słownictwo gwarowe	Język polski	Lit. język ukraiński
<i>hurt</i>	<i>razem (hurtem)</i>	<i>raz'om/vk'up'i</i>
<i>hurt</i>	<i>sprzedaż hurtowa/hurt</i>	<i>optov'a torh'ivla</i>
<i>h'ala</i>	<i>duża sala/hala</i>	<i>zał</i>
<i>kuł'ega</i>	<i>kolega</i>	<i>tov'aryś</i>

Powstanie tego typu zapożyczeń związane jest z urozmaiceniem języka i chęcią przekazania informacji nie wprost, ale za pomocą symbolicznych znaków-obrazów.

Nie bez znaczenia jest także skrótowość języka potocznego.

¹⁰ D. Budniak, *Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim*, Opole 1993, s. 61.

5. Podsumowanie

Przedstawiciele pokolenia najstarszego, którzy dzieciństwo i wiek młodości spędzili w miejscu urodzenia, stosunkowo dobrze zachowali właściwości rodzimej mowy w zakresie słownictwa. Nie bez znaczenia jest też wiejski tryb życia prowadzony przez nich po przesiedleniu. Brak kontaktu z ludnością miejską, a tym samym z językiem polskim, wpłynął na zachowanie rodzimej gwary. Pokolenia młodsze zmieniają dotychczasowy tryb życia, przesiedlają się do miast i żyją w rozproszeniu. Zmiany językowe w tych grupach pokoleniowych dokonują się stosunkowo szybko, polegają na świadomym wyzbywaniu się cech własnej gwary i zastępowaniu jej cechami języka polskiego, ponieważ jest dostępniejszy. Związane to jest z chęcią wtopienia się w środowisko, w którym żyją. Pokolenie najmłodsze, urodzone po 1990 roku, nawet w kontaktach z rówieśnikami – Ukraińcami posługuje się językiem polskim.

Резюме

Характер новейшей группы заимствований с польского языка в украинском жаргоне на территории Вармии и Мазур

В статье обсуждаются западноукраинские говоры, употребляемые украинской общественностью на Вармии и Мазурах. Автор особое внимание обращает на интерференцию и интеграцию говоров с польским общенародным языком и украинским литературным языком.

Необходимо отметить, что экономические и социальные перемены, каким подвергаются жители Вармии и Мазур, вызывают отмирание говоров в их естественной сельской среде.

Материал, собранный от респондентов, для которых говоры являются первичным языком, показывает бесценный, но отмирающий языковой материал украинской общественности, подвергающейся ассимиляционным процессам.

Summary

The character of the latest layer of borrowings from the Polish language in the Ukrainian dialects in the region of Warmia and Mazury

This paper is a discussion of the West Ukrainian slang used by the Ukrainian community inhabiting the Warmia and Mazury Region.

Particular attention was paid to the interference and integration of the slang with the Polish national language and the literary language.

It should be stressed that the economic and social transformation that the inhabitants of Warmia and Mazury have experienced have resulted in the disappearance of the slang in their natural, rural environment.

The study material was gathered from the respondents for whom the slang is a primary language. This paper presents the priceless and disappearing linguistic material of the Ukrainian community subjected to assimilation processes.